

กระบวนการการมีส่วนร่วมของนักศึกษาพัฒนาชุมชนกับชุมชนในการจัดการฝายชะลอน้ำ
กรณีตัวอย่าง บ้านกอไผ่โทน ตำบลกกตุ๋ อำเภอมือง จังหวัดเลย

The Participation Process of Community Development Students with Community
in Management of Check Dam, a Case Study of Ban Korphaithon, Kokdoo Sub-District,
Mueng District, Loei Province

พลสยาม สุนทรสนิท

Kun0898298538@gmail.com

บทคัดย่อ

สืบเนื่องจากโครงการจิตอาสาพัฒนาชุมชนในการบริการวิชาการของนักศึกษาสาขาพัฒนาชุมชนมหาวิทยาลัยราชภัฏเลย ที่ออกค่ายอาสาเพื่อพัฒนาท้องถิ่น ฝายชะลอน้ำ (Check Dam) เป็นอีกหนึ่งวิธีการของชุมชนในการบริหารจัดการเกี่ยวกับน้ำที่มีมาแต่โบราณ เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่อาจพบเห็นโดยทั่วไป บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อให้ทราบถึงกระบวนการการมีส่วนร่วมของนักศึกษาในการทำฝายชะลอน้ำ 2) เพื่อให้ทราบถึงแนวทางการจัดการฝายชะลอน้ำเพื่อการพัฒนาชุมชน และ 3) เพื่อให้มองเห็นคุณค่าของการมีส่วนร่วมของนักศึกษาในการดำเนินการฝายชะลอน้ำ กระบวนการการมีส่วนร่วมของนักศึกษาพัฒนาชุมชนกับชุมชนในการจัดการฝายชะลอน้ำกรณีตัวอย่าง บ้านกอไผ่โทน ตำบลกกตุ๋ อำเภอมือง จังหวัดเลย พื้นที่ดำเนินการ คือ บ้านกอไผ่โทน ตำบลกกตุ๋ อำเภอมือง จังหวัดเลย ผู้ให้ข้อมูลได้แก่ นายแสนคม จำปานิล (ผู้ใหญ่บ้านบ้านกอไผ่โทน) ผลการศึกษาพบว่า 1. ชุมชนตระหนักถึงในคุณค่า ต้นทุน ทรัพยากรท้องถิ่น 2. ชุมชนเห็นแนวทางในการพัฒนาบนพื้นฐานทรัพยากรเพื่อใช้ประโยชน์ในชุมชน 3. ชุมชนได้มองเห็นความสำคัญในการมีส่วนร่วมของนักศึกษาในการสร้างฝายชะลอน้ำ กิจกรรมของโครงการค่ายจิตอาสาพัฒนาชุมชนของนักศึกษาสาขาการพัฒนชุมชนชั้นปีที่ 2 เป็นเจ้าของโครงการ โดยมีนักศึกษาชั้นปีที่ 1 และ 3 เป็นแนวร่วม โดยมีชาวบ้านกอไผ่โทนเป็นเจ้าของพื้นที่ในการทำฝายชะลอน้ำ โครงการครั้งนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีเพราะการร่วมมือของกลุ่มจิตอาสา ที่เข้าไปมีบทบาทกับการมีส่วนร่วมกับชุมชน นับเป็นนวัตกรรมร่วมสมัยของการพัฒนาชุมชนด้วยการผสมผสานภูมิปัญญาเดิมกับแนวคิดสมัยใหม่

คำสำคัญ: การมีส่วนร่วม กระบวนการมีส่วนร่วม ฝายชะลอน้ำ การพัฒนาชุมชน

Abstract

According to the community development volunteer project in academic service of community development students majoring, Loei Rajabhat University. This project volunteered the camp for local development of check dam. It is another way how the water was managed by community which has been done in the past. It is the folk wisdom that may be seen in general. The objectives were to 1) to know the process of participation of students in doing the check dam 2) to know understand the way how the management check dam for community development 3) to be spotted on the value of students participation in the process of check dam. The participation process of community development students with community in management of check dam, a case study of Ban Korphaithon, Kokdoo sub-district, Mueng district, Loei province. The area of operation was Ban Korphaithon, Kokdoo sub-district, Mueng district, Loei province. The informant was Mr. Saenkhom Champanil (Village headman). The result found that 1) community was aware the value, cost, resource, local. 2) community knew the way in development based on the resource in order to be used in the community 3) community spotted the importance of the participation of students in building the check dam. Activity on the community development volunteer camp project of community development second year students majoring who were the host, together with first- and third-year students participating. The villagers of Ban Korphaithon own the area of check dam. This project was successful due to the collaboration of the volunteer groups that played a role in the community. It was a contemporary innovation of the community development by mixing traditional wisdom with modern ideas.

¹ อาจารย์ประจำสำนักวิชาศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

Keywords: participation, participation process, check dam, community development

ความนำ

การทำการเกษตรที่เป็นอาชีพหลักของชุมชนในแทบทุกพื้นที่ในประเทศไทยถือเป็นเส้นเลือดใหญ่ในการหล่อเลี้ยงผู้คนในครอบครัวและผู้บริโภคทุกชั้นในแง่ของการกระจายรายได้และการแลกเปลี่ยนสินค้าที่ก่อให้เกิดรายได้ ปัญหาที่พบเห็นโดยทั่วไปคือทรัพยากรน้ำ บางพื้นที่ถึงเวลาหน้าฝนน้ำท่วม ถึงเวลาหน้าแล้งก็ขาดแคลนน้ำ เพราะขาดการบริหารจัดการที่เหมาะสมกับพื้นที่ในชุมชน จึงทำให้พืชผลการเกษตรของชุมชนไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วยหรือเกิดความเสียหายตามมา ฝ่ายชลประทานเป็นหนึ่งในภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีมาแต่โบราณ เป็นการแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับน้ำท่วมได้ในระดับหนึ่ง โดยการใช้วัสดุจากธรรมชาติ เช่นไม้ไผ่ ขอนไม้ทั่วไป เป็นต้น ในกรณีตัวอย่างของชุมชนหมู่บ้านกอไผ่โทน อำเภอเมือง จังหวัดเลย แห่งนี้มีลำห้วยผ่านซึ่งเวลาฝนตกหนักจะทำให้น้ำทะลักล้นออกเพราะแรงดันของน้ำไหลบ่ามาทำให้ถนนสัญจรเสียหาย เมื่อผู้เขียนได้มีโอกาสลงพื้นที่สำรวจจุดหน้างานและรอบๆบริบทและในตอนนี้มีการขุดลอกฝายให้ลึกกว่าเดิมจนถึงลำน้ำพุดและลำห้วยลาดมีคันดินเป็นแนวยาวทั้งสองด้าน มีการปรึกษาหารือกับผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านว่าน่าจะทำเป็นฝายชะลอน้ำเพื่อป้องกันการแรงดันของน้ำและชะลอการปะทะกับถนนที่ชาวบ้านสัญจร จึงได้เดินทางร่วมกันกับค่ายจิตอาสาพัฒนาชุมชนกับนักศึกษาโดยมีคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นแรงสนับสนุน มีส่วนร่วมด้วยช่วยกัน

การมีส่วนร่วม (Participation) คือการทำงานแบบมีส่วนร่วม ทั้งระดับครอบครัว ระดับโรงเรียน ระดับชุมชน ระดับองค์กร หรือระดับประเทศถือว่ามีความสำคัญเพราะจะช่วยให้ผู้มีส่วนร่วมเกิดความรู้สึกความเป็นเจ้าของ และจะทำให้ผู้มีส่วนร่วมหรือผู้มีส่วนได้เสียนั้น ยินยอมปฏิบัติตาม ตกลงยอมรับได้อย่างสมัครใจ เต็มใจ ทั่วถึง ทั่วถึง งามละม่อม อ้างถึงใน (วันชัย วัฒนศัพท์, 2553) กล่าวโดยสรุป คือการเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การดำเนินกิจกรรม การติดตามตรวจสอบ การประเมินผลร่วมกันเป็นไปอย่างมีอิสรภาพ ใช้ความคิดสร้างสรรค์และความเชี่ยวชาญในการแก้ปัญหาของชุมชนและพัฒนางานในกลุ่มให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น (สืบค้นเมื่อวันที่ 27 มกราคม 2564)

กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนว่า ชุมชนต้องมีส่วนร่วมใน 4 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมในการริเริ่มโครงการ ร่วมค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาภายในชุมชน ร่วมตัดสินใจกำหนดความต้องการและร่วมลำดับความสำคัญของความต้องการ 2) การมีส่วนร่วมในขั้นการวางแผน กำหนดวัตถุประสงค์วิธีการแนวทางการดำเนินงาน รวมถึงทรัพยากรและแหล่งวิทยากรที่จะใช้ในโครงการ 3) การมีส่วนร่วมในขั้นตอนการดำเนินโครงการ ทำประโยชน์ให้แก่โครงการ โดยร่วมช่วยเหลือด้านทุนทรัพย์ วัสดุอุปกรณ์ และแรงงาน 4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลโครงการ เพื่อให้รู้ว่าผลจากการดำเนินงานบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้หรือไม่ โดยสามารถกำหนดการประเมินผลเป็นระยะต่อเนื่องหรือประเมินผลรวมทั้งโครงการในคราวเดียวกันได้ อภิญา กังสนารักษ์ (2544)

การพัฒนาชุมชนเป็นวิธีการที่เหมาะสมที่สุดวิธีหนึ่งที่จะนำมาใช้เพื่อยกระดับการครองชีพ ป้องกันการแก้ปัญหาต่างๆ ที่ประชาชนในชนบทกำลังเผชิญอยู่ การพัฒนาชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของการ พัฒนาชนบททั่วประเทศด้วยเหตุที่การพัฒนาชุมชนนั้นครอบคลุมการพัฒนาสังคม ชุมชนและ สาธารณูปโภคอื่นๆ เช่น การส่งเสริมอาชีพโดยพยายามช่วยเหลือประชาชนให้ตื่นตัวมาร่วมมือกับรัฐในการ พัฒนาประเทศในส่วนที่ประชาชนจะช่วยให้ การพัฒนาจึงถือได้ว่าเป็นกระบวนการการศึกษา (Education Process) ซึ่งถือได้ว่าเป็นความสำคัญยิ่งในการที่ประชาชนเข้ามามีบทบาทมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน เพื่อผสมผสานร่วมกันพัฒนาประเทศในขั้นสุดยอด ที่มา ณัฐวุฒิ ทรัพย์อุบลมภ์ (2564)

การจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำนั้นเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์อยู่ในองค์รวม เพราะจะต้องมีการศึกษาบริบททางภูมิณีของพื้นที่เพื่อที่จะให้เกิดผลกระทบน้อยที่สุด และการเปิดโอกาสให้เจ้าของพื้นที่ได้มีส่วนร่วมในการออกความคิดเห็นกับการดำเนินงาน เพื่อให้เกิดเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจนพร้อมทั้งความภาคภูมิใจที่ตามมา การทำฝายชะลอน้ำแต่ละพื้นที่ไม่มีหลักหรือทฤษฎีที่ตายตัว ขึ้นอยู่กับว่าวัสดุอุปกรณ์ที่หาได้ในแต่ละท้องถิ่นมีความมั่นคงและอายุการใช้งานก็แตกต่างกันขึ้นอยู่กับทาง ผ่านของน้ำด้วย เหนือสิ่งอื่นใดคือการใช้ประโยชน์สูงสุดทั้งทางตรงและทางอ้อม กล่าวคือชุมชนได้รับประโยชน์จากการจัดการ และการรักษาสิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่ยังคงความเป็นธรรมชาติอีกด้วย

ภาพประกอบที่ 1 สถานที่ที่จะทำฝายชะลอน้ำ วันที่ 11 ธันวาคม 2563 (พลสยาม สุนทรสนิท ถ่ายภาพ)

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้ทราบถึงกระบวนการการมีส่วนร่วมของนักศึกษาในการทำฝายชะลอน้ำ
2. เพื่อให้ทราบถึงแนวทางการจัดการฝายชะลอน้ำเพื่อการพัฒนาชุมชน
3. เพื่อให้มองเห็นคุณค่าของการมีส่วนร่วมของนักศึกษาในการดำเนินการฝายชะลอน้ำ

วิธีการดำเนินการ

1. ผู้ศึกษาได้ลงพื้นที่ พูดคุยปัญหากับชาวบ้าน ดูหน้างานที่จะทำฝายชะลอน้ำ กำหนดวันที่การดำเนินงาน
2. จัดอาสาพัฒนาชุมชนเดินทางสู่หมู่บ้านกอไผ่โทน อำเภอเมือง จังหวัดเลย มอบหมายงานตามหน้าที่
3. นักศึกษาและชาวบ้านร่วมกันสร้างฝายชะลอน้ำ 11-12 ธันวาคม 2563 (เป็นเวลา 2 วัน)

ความเป็นมาการจัดการฝายชะลอน้ำ/ฝายกั้นน้ำ

เมื่อมนุษย์มีการตั้งหลักปักฐานเป็นกลุ่มเป็นก้อนขึ้นโดยอาศัยความอุดมสมบูรณ์เป็นสิ่งสำคัญ ใช้ชีวิตในรูปแบบที่พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลัก เมื่อประชากรเริ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ทรัพยากรที่มีอยู่ถูกใช้หมดไปทั้งทางตรงและทางอ้อม แม้ว่าทรัพยากรหลายอย่างที่สามารถทดแทนได้ แต่ต้องใช้ระยะเวลาพอสมควร กว่าที่มนุษย์จะเข้าถึงธรรมชาติอย่างแท้จริงก็ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติเกิดความเสียหาย ระบบนิเวศถูกทำลาย ผืนป่าเสื่อมโทรม เสียความสมดุลทางธรรมชาติ จึงทำให้เกิดปัญหาต่างๆตามมามากมาย เช่น ปัญหาน้ำท่วม ปัญหาน้ำท่วม เป็นต้น

การทำฝายชะลอน้ำเป็นทางเลือกอีกประเภทหนึ่งในการจัดการทรัพยากรน้ำ อาจไม่ใช่ทางเลือกที่ดีที่สุด แต่ก็เป็นการแก้ไขปัญหาน้ำในระดับหนึ่งที่ยั่งยืนโดยทั่วไป โดยแบ่งออกเป็นสองประเภท คือ

- 1) ฝายต้นน้ำลำธาร หรือฝายชะลอความชุ่มชื้น เป็นฝายที่กักเก็บน้ำให้ไหลช้าลง และสามารถซึมลงใต้ผิวดินเพื่อสร้างความชุ่มชื้นให้แก่พื้นที่บริเวณนั้น
- 2) ฝายดักตะกอนดิน ทราบ เป็นฝายที่ดักตะกอนดินและทรายไม่ให้ไหลลงสู่แหล่งน้ำเบื้องล่าง ที่จะทำให้พื้นที่เบื้องล่างเกิดความตื้นเขิน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 ทรงตระหนักถึงความสำคัญของการอยู่รอดของป่าไม้เป็นอย่างยิ่ง ทรงเสนออุปกรณ์อันเป็นเครื่องมือที่จะใช้ประโยชน์ในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ที่ได้ผลดียิ่งกว่าคือ ปัญหาสำคัญที่เป็นตัวแปรแห่งความอยู่รอดของป่าไม้นั้น น้ำ คือสิ่งที่ขาดไม่ได้โดยแท้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแนะนำให้ใช้ฝายกั้นน้ำหรือเรียกว่า Check Dam หรืออาจเรียกขานกันว่าฝายชะลอความชุ่มชื้นก็ได้เช่นกัน ฝายชะลอน้ำหรือฝายกั้นน้ำ คือสิ่งที่ก่อสร้างขวางกั้นทางเดินของลำน้ำ ซึ่งปกติมักจะกั้นห้วยลำธารขนาดเล็กในบริเวณที่เป็นต้นน้ำหรือพื้นที่ที่มีความลาดชันสูง ทำให้พืชสามารถดำรงชีพอยู่ได้ และหากช่วงที่น้ำไหลแรงก็สามารถชะลอการไหลของน้ำให้ช้าลงและกักเก็บตะกอนไม่ให้ไหลลงไปในบริเวณลุ่มน้ำตอนล่าง นับ เป็นวิธีการอนุรักษ์ดินและน้ำได้ดีมากวิธีการหนึ่ง และพระองค์ได้พระราชทานแนวพระราชดำริเกี่ยวกับการพิจารณาสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้นขึ้น เพื่อสร้างระบบวงจรน้ำแก่ป่าไม้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด คือให้ดำเนินการสำรวจทำเลสร้างฝายต้นน้ำลำธารในระดับที่สูงที่ใกล้บริเวณยอดเขามากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ลักษณะของฝายดังกล่าวจำเป็นจะต้องออกแบบใหม่ เพื่อให้สามารถกักเก็บน้ำไว้ได้ปริมาณมากพอสมควรเป็นเวลานาน ๒

เดือน การเก็บรักษา น้ำสำรองได้นานหลังจากฤดูฝนผ่านไปแล้ว จะทำให้มีปริมาณน้ำหล่อเลี้ยงและประดับประคองกล้าไม้พันธุ์ที่ แข็งแรงและโตเร็วที่ใช้ปลูกแซมในป่าแห้งแล้งอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง โดยการจ่ายน้ำออกไปรอบ ๆ ตัวฝายจนสามารถตั้งตัวได้

ฝายชะลอน้ำสามารถแบ่งออกเป็น 3 รูปแบบ

1) แบบท้องถิ่นเบื้องต้น หรือ ฝายแก้ว เป็นการก่อสร้างด้วยวัสดุที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เช่น กิ่งไม้ ท่อนไม้ ขนาบด้วย ก้อนหินขนาดต่างๆในลำห้วย หรือร่องน้ำ โดยจะสามารถดักตะกอน ชะลอการไหลของน้ำ

ภาพประกอบที่ 2 หินที่ถูกวางเรียงรายคละกัน 11 ธันวาคม 2563 (พลสยาม สุนทรสนิท ถ่ายภาพ)

2) แบบเรียงด้วยก้อนหินค่อนข้างถาวร เป็นการก่อสร้างด้วยการเรียงหินเป็นผนังกันน้ำ ก่อสร้างบริเวณตอนกลางและ ตอนล่างของลำห้วย หรือร่องน้ำ จะสามารถดักตะกอนและเก็บกักน้ำบางส่วนไว้ในฤดูแล้ง

3) แบบคอนกรีตเสริมเหล็ก เป็นการก่อสร้างแบบถาวร ส่วนมากจะดำเนินการในบริเวณตอนปลายของลำห้วยหรือร่อง น้ำ ทำให้สามารถดักตะกอนและเก็บกักน้ำในฤดูแล้งได้ดี ความกว้างไม่ควรเกิน 4 เมตร

การสร้างฝายชะลอน้ำ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริเพิ่มเติมในรายละเอียดว่า “สำหรับการสร้างฝาย ชะลอน้ำ ชนิดป้องกันไม่ให้น้ำไหลลงไปในอ่างใหญ่จะต้องทำให้ดีและลึกเพราะทรายลงมากจะเก็บกักไว้ ถ้าน้ำขึ้นทรายจะข้ามไปลง อ่างใหญ่ ถ้าเป็นฝายชะลอน้ำสำหรับรักษาชุ่มชื้นไม่จำเป็นต้องขุดลึก เพียงแต่กักน้ำให้ลงไปดิน แต่แบบกักทรายนี้จะต้องทำให้ลึก และออกแบบอย่างไรไม่ให้น้ำลงมาแล้วไหลทรายออกไป”

ประโยชน์ของฝายชะลอน้ำ

- 1) ช่วยเก็บกักน้ำ
- 2) ช่วยลดความรุนแรงของการเกิดไฟป่า
- 3) ช่วยลดการพังทลายของหน้าดิน และลดความรุนแรงของกระแสน้ำในลำห้วย
- 4) ช่วยเก็บกักตะกอนและวัสดุต่างๆที่ไหลลงมากับน้ำในลำห้วย
- 5) ช่วยเพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพ
- 6) เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ และใช้เป็นแหล่งน้ำเพื่ออุปโภคบริโภค

ที่มา: <https://sites.google.com/site/sukvsdiphakhunthd/home> (สืบค้นเมื่อวันที่ 18 ธันวาคม 2563)

แนวคิดและแนวทางการจัดการฝายชะลอน้ำ

แนวทางในการจัดการฝายชะลอน้ำ เป็นแนวคิดที่มีพื้นฐานมาจากภูมิปัญญาแบบดั้งเดิม ในปัจจุบันเริ่มมีการประยุกต์ใช้กับ เทคโนโลยีบางพื้นที่ แต่ขึ้นอยู่กับความพร้อมของชุมชน ถึงแม้แนวคิดระบบนี้จะมีมานานแต่ก็ทำให้ว่าทุกพื้นที่ที่ทำการประสบผลสำเร็จ ไม่ เพราะขาดการศึกษาสานต่อและปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง การเปลี่ยนแปลงในทางบริบทสังคม ชุมชน วัฒนธรรม และเศรษฐกิจตาม กระแสของการพัฒนาเพื่อความทันสมัยที่มาในรูปแบบต่างๆ ยิ่งทำให้ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากร ธรรมชาติ ความแห้งแล้ง ก็ปรากฏชัดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จึงเป็นเหตุให้สังคม ชุมชนได้มองย้อนกลับไปมองเห็นความสำคัญในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ ทรัพยากรเพิ่มมากขึ้น โดยใช้แนวคิดในการทำฝายชะลอน้ำมาเป็นกระบวนการฟื้นฟูและอนุรักษ์ ในกรณีชุมชนบ้านกอไผ่โพนนี้ เป็น หมู่บ้านที่มีลำห้วยยาวไปถึงลำน้ำพู่ มีสภาพต้นเขิน เวลานั้นหลากมาระบายออกไม่ทันจึงทำให้เกิดน้ำท่วม เสียหายกับพื้นที่การเกษตร และสัญจรไปมาลำบาก จึงมีการลอกห้วยแล้วทำคันดินทั้งสองข้างที่จะทำให้น้ำระบายได้ดี และเวลาหน้าแล้งก็สามารถมีน้ำที่ไหล ตลอดเวลา

ภาพประกอบที่ 3 ช่วยกันขนหินลงจากรถอีแต๊ก 11 ธันวาคม 2563 (จิรวัดน์ ภาสกุล นักศึกษา ปี3 ถ่ายภาพ)

ในกิจกรรมครั้งนี้ได้แบ่งแรงงานนักศึกษาออกเป็นสามกลุ่ม กลุ่มที่1 ทาสีกำแพงวัด กลุ่มที่2 ทาสีกำแพงโรงเรียน และกลุ่มที่3 ทำฝายชะลอน้ำ และกลุ่มที่3 นี้มีนักศึกษา 12 คนทั้งชายและหญิงพร้อมทั้งผู้ใหญ่บ้านและลูกบ้านอีก 5 คน ขนกระบะผสมปูน พลั่ว ถังหัวปูน และปูนไป ส่วนทรายและหินผสมเอากองไว้ก่อนหน้านี้ ปรึกษากันที่หน้างาน ใช้รถอีแต๊กไปขนหินที่ไร่นาของชาวบ้าน บริเวณนั้น 4 รอบ เรียงก้อนหินทั้งเล็กและใหญ่คละกันให้เต็มบริเวณที่จะทำฝายนั่น ตัดไม้ไผ่เป็นท่อนตอกเป็นหลักเรียงกัน 7 หลัก ห่างกัน 1 คอก มัดด้วยลวดตรึงไว้เพื่อความแน่นหนาถาวร ไม่ให้หินพังลงได้ง่าย เทลาดก้อนหินที่เรียงไว้ด้วยปูนที่ผสมทรายหินคลุกที่ผสมไว้(คอนกรีต) พยายามแหย่ให้ไหลลงในช่องว่างช่องว่างก้อนหินเพื่อจะได้ยึดกันไว้ เวลาน้ำมาแรงจะได้ไม่แตกกระจายออกจากกัน การสร้างฝายชะลอน้ำครั้งนี้เป็นรูปแบบที่ 2 เป็นแบบเรียงก้อนหินคั่นข้างถาวร ซึ่งเป็น 1 ใน 3 รูปแบบของฝายชะลอน้ำ เพราะมีทั้งก้อนหินเรียง ไม้ไผ่ และคอนกรีตผสม ทั้งวัสดุภูมิปัญญาท้องถิ่นและผสมด้วยความทันสมัยเพิ่มความแข็งแรงเข้าอีก ในฐานะที่ผู้เขียนได้ลงพื้นที่และดำเนินงานการก่อสร้างตั้งแต่ต้นจนจบโครงการ จะเรียกชื่อโครงการความสำเร็จนี้ว่านวัตกรรมท้องถิ่นร่วมสมัย (Local Contemporary Innovation) ผลของการพัฒนาและฟื้นฟูแหล่งน้ำโดยการทำฝายชะลอน้ำ ด้วยการชะลอความรุนแรงของกระแสน้ำที่ไหล ลดการชะล้างพังทลายของตลิ่ง และดูน้ำซับไว้ตามลำห้วยธรรมชาติ ช่วยให้ดินมีความชุ่มชื้น ผืนป่ามีความอุดมสมบูรณ์ ป้องกันตะกอนที่ไหลมากับน้ำ เพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพในระบบนิเวศ สามารถเป็นแนวป้องกันไฟได้และมีประสิทธิภาพในการเก็บกักน้ำได้มากขึ้นสิ่งสำคัญในการสร้างฝายชะลอน้ำในทุกรูปแบบต้องคำนึงถึงความแข็งแรงและความคงทนของฝายที่มีประสิทธิภาพในการต้านทานต่อการพังทลาย เสียหายในกรณีที่มีฝนตกหนักและมีกระแสน้ำไหลแรง ต้องคำนวณออกแบบกำหนดสัดส่วนของฝายให้เหมาะสมกับลักษณะทางกายภาพของพื้นที่เหมาะสมกับปริมาณน้ำมากที่สุด เพื่อประสิทธิผลกับฝายชะลอน้ำที่ออกมาอย่างสมบูรณ์

ภาพประกอบที่ 4 ฝายชะลอน้ำเสร็จเรียบร้อย 12 ธันวาคม 2563 (จิรวัดน์ ภาสกุล นักศึกษาปี3 ถ่ายภาพ)

ในการทำฝายชะลอน้ำตามรูปแบบดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่นอันเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สะสมกันมานั้น คือการใช้ไม้เป็นหลักนำไปตอกกันลึกลงเป็นแนวหนา ใช้ไม้พุ่มและแขนงไม้บรรจลงไป โคนเสาทำเป็นตะแกรงสานด้วยไม้ไผ่ แล้วเอาหิน กรวด ทราย ที่น้ำพัดพามาเททับลงไปให้แน่นหนา ก็จะได้คันกันน้ำ ซึ่งเมื่อกันน้ำไว้ น้ำที่ไหลมาจากที่สูงกว่า ก็จะค่อยๆ เอ่อสูงขึ้น แล้วไหลไปตาม ลำเหมือง หรือคลองส่งน้ำ จ่ายแจกไปตาม แยกต่าง ตอน (ลำดับชั้นของฝาย) ที่ทำขึ้นตามระดับการลาดเทของพื้นที่ โดยฝายลูกหนึ่งจะมีเหมืองแยกขอย่อยออกเป็นหลายสาย และสำหรับเหมืองฝายขนาดเล็กนั้น การกันฝายและทำเหมืองเพื่อระบายน้ำเข้าเลี้ยงไร่นาจะจัดทำขึ้นด้วยความร่วมมือร่วมใจของชาวบ้าน ส่วนฝายขนาดใหญ่ก็จะจัดทำขึ้นด้วยการระดมกำลังชาวบ้านที่ใช้ร่วมกันจำนวนมากเข้ามาช่วยกันทำโครงสร้างไม้ขนาดใหญ่ เพื่อปิดกั้นลำน้ำใหญ่ ซึ่งมีความแข็งแรงแน่นหนา และคงทนกว่า (Chuchart, 1995) อ้างถึงในขวัญภา สุขคร (2563)

การมีส่วนร่วมของชาวบ้านและคุณค่าที่เกิดขึ้นในชุมชน

ในฐานะที่มหาวิทยาลัยราชภัฏอีกหลายแห่งในประเทศไทย เป็นสถาบันเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏเลยก็เป็นอีกหนึ่งสถาบันในภารกิจนี้ แต่ละปีสาขาในคณะต่างๆ มีโครงการที่จะลงพื้นที่ในหมู่บ้าน ชุมชน ในอำเภอต่างๆของจังหวัดเลย บางโครงการ 2 วัน 1 คืน บางโครงการ 3 วัน 2 คืน มากน้อยขึ้นอยู่กับระยะทาง และกิจกรรมในโครงการ พักวัดบ้างโรงเรียนบ้างหรือจะมีชาวบ้านรับไปพักที่บ้านบ้างขึ้นอยู่กับกำหนดการในโครงการ โครงการจิตอาสาพัฒนาชุมชนครั้งนี้ชาวบ้านมีส่วนร่วมตั้งแต่รับลูกอ๊ก(รัก) ไปพักที่บ้านหลังละ 2-3 คน โดยประมาณ ที่เลือกกลุ่มทำครัวและหัวหน้าที่รับผิดชอบพักที่ศาลาวัด การมีส่วนร่วมของชุมชนครั้งนี้รวมไปถึงกลุ่มชาวบ้านที่ปรึกษากับตัวแทนนักศึกษาที่ก่อนที่โครงการจะมาลง

หลักการมีส่วนร่วม (Participation) คือการเปิดโอกาสให้ชุมชน ชาวบ้านได้แสดงความคิดเห็น และมีส่วนร่วมในการตัดสินใจกับกิจกรรมที่ดำเนิน ทำให้เกิดความภาคภูมิใจในท้องถิ่นตนเองที่มีส่วนร่วมในการพัฒนา การมีส่วนร่วม เป็นหนึ่งในหลักการบริหารจัดการบ้านเมืองที่ดี หรือเรียกว่า หลักธรรมาภิบาล (Good Governance) ซึ่งอาจจะรวมทั้งหลักความรับผิดชอบและหลักความคุ้มค่าเข้าด้วย การแก้ไขปัญหาของชุมชนนั้นเป็นไปในลักษณะการบูรณาการ คือพร้อมกันในทุกด้าน ได้แก่การกำหนดโครงสร้างการดำเนินงาน คณะทำงานขับเคลื่อนที่ชัดเจน การทำงานเป็นทีมร่วมกับนักศึกษา การบูรณาการร่วมกันในการประสานงาน และการการทำงานระหว่างผู้นำชุมชนกับนักศึกษา การมีส่วนร่วมของชุมชนที่อันเป็นที่ยอมรับในแนวทางการดำเนินงานมากขึ้น โดยตระหนักถึงผลกระทบจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรที่ตนได้รับ และการสร้างความรู้ความเข้าใจ การแลกเปลี่ยนความรู้ทางทฤษฎีกับการปฏิบัติซึ่งก่อให้เกิดความร่วมมือ เป็นช่องทางในการสร้างโอกาสต่อการพัฒนากระบวนการดำเนินงาน รวมถึงกิจกรรมต่างๆที่เกี่ยวข้องกับชุมชนต่อไป

ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนบ้านกอไผ่โพนนี้ ได้นำไปสู่ผลสำเร็จในการดำเนินงานที่มีประสิทธิภาพ และสร้างคุณค่าให้กับสังคม ชุมชนในหลายมิติ คือ ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้การอยู่ร่วมกันระหว่างสมาชิกในชุมชน และธรรมชาติ โดยชุมชนได้เรียนรู้และริเริ่มการปรับตัวเพื่อความเหมาะสมตามบริบททางพื้นที่ สังคม และวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง ระบบนิเวศป่าและน้ำได้รับการฟื้นฟูกลับคืน โดยปรากฏเป็นรูปธรรม ที่คนในชุมชนสามารถสัมผัสได้อย่างชัดเจน อาทิ ความอุดมสมบูรณ์ของต้นไม้ที่อยู่ริมตลิ่งมีความเขียวอยู่เสมอ ระบบของสัตว์น้ำที่อาศัยอยู่ไม่สูญพันธุ์ มีการขยายพันธุ์ตลอด ปริมาณน้ำ ที่ออกจากป่ามีปริมาณเพิ่มขึ้นจากอดีต และในช่วงฤดูแล้ง มีปริมาณน้ำที่ไหลลงสู่ลำห้วยเพื่อการอุปโภคบริโภคของคนในชุมชนอย่างทั่วถึง เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ในทุกระดับ ทั้งเด็ก เยาวชนกลุ่มคนหนุ่มสาววัยกลางคน และผู้สูงอายุเนื่องจากกระบวนการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานและทำกิจกรรมร่วมกันในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา และสุดท้าย คือ ชุมชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมในการสร้างสรรค์สิ่งที่ดีมีประโยชน์กับบ้านเกิดตัวเอง มีความรู้สึกภาคภูมิใจ มีความรู้สึกรัก มีความรู้สึกหวงแหน และอยากปกป้องรักษา ในทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนของตนให้คงอยู่ เพื่อเป็นสมบัติของลูกหลานสืบต่อไป อีกอย่างหนึ่งในยุคปัจจุบันนี้ถึงแม้กระแสความทันสมัยจะก้าวเข้ามาในชุมชนอย่างรวดเร็วเพียงไร และทำให้คนวัยรุ่นหนุ่มสาวที่เป็นคนรุ่นใหม่จะโหนไปตามกระแสที่นั่นนั่นก็ตาม ส่วนหนึ่งก็ยังให้ความสำคัญกับท้องถิ่นตัวเองนั้นหมายความว่า ยังเห็นความสำคัญและเห็นคุณค่ากับอาชีพของบรรพบุรุษที่ทำให้มีอยู่มีกินตามสมควรจนถึงปัจจุบันและมีการพยายามที่จะพัฒนาและต่อยอดกับอาชีพที่พวกเขาเติบโตมา

ภาพประกอบที่ 5 แรงงานชาวบ้านและนักศึกษาร่วมถ่ายรูป (12 ธันวาคม 2563 นักศึกษาปี 2 ถ่ายภาพ)

บทสรุป

โครงการจิตอาสาครั้งนี้เป็นการเพิ่มศักยภาพของนักศึกษาจิตอาสาพัฒนาชุมชนกับกับกระบวนการมีส่วนร่วมในการทำงานนำประสบการณ์ที่ได้จากการออกค่ายทำฝายชะลอน้ำ เริ่มตั้งแต่การเขียนโครงการ ประสานงาน การจัดการ ปัญหาอุปสรรค ฯลฯ และสรุปผลของโครงการ เพื่อที่จะนำไปปรับปรุงแก้ไขในส่วนที่ยังบกพร่องกับอนาคตในสายงานตนเอง เพื่อให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น การมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดการฝายชะลอน้ำครั้งนี้เป็นความภาคภูมิใจอีกครั้งหนึ่ง เพราะเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจนและส่งผลกระทบต่ออาชีพของชุมชนส่วนใหญ่เป็นหลัก ทั้งในส่วนของนักศึกษาที่ลงพื้นที่ตั้งแต่แรกเริ่มและสิ้นของโครงการตามภารกิจของสาขาที่ได้ทุ่มเททั้งกายและใจให้กับโครงการโดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย กิจกรรมครั้งนี้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้คือ นักศึกษามีส่วนร่วมกับชุมชนในการพัฒนาท้องถิ่น(การทำฝาย) รู้ขั้นตอน กระบวนการในการทำฝายชะลอน้ำ ชุมชนเกิดความรู้สึกรักหวงแหนทรัพยากรท้องถิ่นที่มีอยู่ ให้ความสำคัญ และความภาคภูมิใจกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น และเหมาะสมกับนิยามที่ว่า “เป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนาคือคน คนเป็นทั้งทรัพยากรที่ต้องพัฒนา และเป็นผู้ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาด้วย”

เอกสารอ้างอิง

- ขวัญณา สุขคร. (1 มกราคม-เมษายน 2557). ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดทำฝายชะลอน้ำ กรณีตัวอย่าง ชุมชนบ้านกิวท่ากลาง-ท่าใต้ ตำบลบ้านกิว อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง. วารสารวิจัยมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต (มสด), 10(1), 262-264.
- ณัฐรุจ ทรัพย์อุปถัมภ์.(2558). ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน. จันทบุรี: มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี
- วชิรวัชร งามละม่อม. (2558). ทฤษฎีการมีส่วนร่วม. สถาบันวิชาการไทยวิจัยพัฒนาการจัดการ TRDM: ปทุมธานี.
- สนธยา พลศรี. (2545) . ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- สุกฤษฎี พาขุนทด. (24 ม.ค. 2561). โครงการพระราชดำริฝายชะลอน้ำ. <<https://sites.google.com/site/sukvsdiphakhunthd/prakas/bthkhwammimichux>> (สืบค้นเมื่อวันที่ 18 ธันวาคม 2563).
- อภิญา กังสนารักษ์.(2544). รูปแบบการบริหารแบบมีส่วนร่วมในองค์กรที่มีประสิทธิผลระดับคณะของสถาบันอุดมศึกษา. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย